Doina ARPENTI

Bilingvism şi contact lingvistic în sânul emigraţiei românofone din Italia

D.A. – magistru în italiană, Universitatea din Bologna, profesoară de limba rusă la Benedict School, Modena, profesoară de limba italiană pentru alolingvi la Centrul Intercultural „M. Zonarelli", Bologna.

O lume în care va supravieţui doar o singură limbă va fi o catastrofă fără precedent a ecologiei intelectuale. Acest scenariu, în teorie, ar putea să se afirme în următorii cinci sute de ani.
Crystal, 2005: 48

Intenţia acestui studiu este să abordeze sub diverse aspecte problema bilingvismului şi a contactului lingvistic în experienţa vorbitorilor românofoni emigraţi în Italia. Ciclul de articole care va urma este destinat unui public vast: lingvişti, dar şi nespecialişti, tuturor celor care sunt preocupaţi de destinul limbii române în „exil". Demersul nostru obligă la adoptarea unui limbaj strict specializat, dar, din atenţie pentru toţi cititorii revistei, ne vom strădui să nu abuzăm de tehnicisme, să fim cât mai expliciţi şi generoşi în elucidări şi referinţe bibliografice.

Caracterul ştiinţific al acestei investigaţii impune respectarea principiului obiectivităţii, latura subiectivă dovedindu-se o prerogativă insidioasă, având în vedere dubla calitate de cercetător şi obiect al cercetării în acelaşi timp. Am trăit experienţa bilingvismului în repetate rânduri în circumstanţe diverse: prima – a bilingvismului precoce[1] român / rus rezultat din mediul social şi politic al timpului şi din spaţiul geografic în care m-am născut şi am crescut; a doua experienţă, cea a bilingvismului tardiv[2] român / italian, a început cu aproape 20 de ani în urmă, când am ales limba italiană pentru itinerarul meu universitar, încân-

BDD-A20730 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:19 UTC)

tată de noutatea materiei (pe atunci de-abia introdusă în curriculele învățământului superior din Republica Moldova), dar și tentată în sufletul meu romantic de a cunoaște „il bel paese" leagănul culturii și al artei europene. Ca urmare, opțiunea formativ-educațională a convers cu una de viață. Pentru mine, ca și pentru mulți alți concetățeni, „călătoria" mi-a marcat destinul. Am învățat să fac din limba „altuia" limba mea și am reconstruit, pornind de la identitatea și cultura „altuia", cultura mea.

Argumentul pare mai actual ca oricând, cu toate că bilingvismul nu poate fi considerat nicicum un fenomen nou, mai mult decât atât, e vechi ca însăși umanitatea, de fapt, un blestem divin în mitul despre Turnul lui Babel, sau o grație cerească în cel al Rusaliilor (*Pentecostes*)[3]. La începutul celui de-al treilea mileniu societatea europeană, în general, și cea italiană, în mod particular, înfruntă o dublă sfidare: pe de o parte, lărgirea frontierelor UE și globalizarea, care implică toate domeniile activității umane, necesită o cunoaștere imperativă a mai multor limbi străine; pe de altă parte, mobilitatea populației și mișcările migratorii incrementează speța alogloților pe teritoriul statelor naționale. Aceste două fenomene generează diverse forme de bilingvism.

Tema bilingvismului nu este nouă nici pentru realitatea noastră. Începând cu ultimele decenii ale secolului XVIII, limba română pe teritoriul național pruto-nistrean (al Basarabiei inițialmente, al R.S.S. Moldovenești în continuare și în fine al Republicii Moldova) a trebuit să reziste hegemoniei limbii ruse în condiții de bilingvism social[4], iar în ultimele două decenii luptă pentru supraviețuire în cadrul bilingvismului individual[5] din sânul emigrației spre Occident. În pofida faptului că Republica Moldova a fost întotdeauna un teritoriu bilingv, acest fenomen a generat totuși puține studii autohtone. Lingvistica sovietică a cercetat problema la nivel unional, dar obiectivul acestor investigații era în mod evident anihilarea culturilor naționale, după principiul celebrei teorii a politicii lingvistice staliniste: *сближение и слияние*.

Actualmente argumentul suscită interes în mediul științific al lingviștilor din toată lumea. Rușii, ca întotdeauna, mari naționaliști, orgolioși în privința tezaurului lor – *великий могучий русский язык* – investesc resurse și eforturi în propagarea limbii și a culturii lor peste hotare atât la nivel politic, cât și academic: amintim în acest sens doar de revista „Русский язык за рубежом" și o serie de lingviști neobosiți: Čirševa, Glovinskaja, Krysin, Zemskaja ș.a. O analiză a titlurilor bibliografice disponibile în Republica Moldova relevează o anumită carență editorială în materie. Rămânem cu speranța că în cea de peste Prut se fac mai mulți pași în acest sens.

În articolele noastre vom acorda o deosebită atenție bilingvismului infantil, rezultat al studierii tot mai timpurii a limbilor străine (grădiniță, școală) sau al achiziționării / învățării[6] limbii materne și a limbii țării-gazde de către

BDD-A20730 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:19 UTC)

copiii emigranților, născuți în străinătate sau sosiți aici din fragedă copilărie împreună cu părinții lor.

În Italia există deja numeroase lucrări care abordează tematica interculturalismului și a fenomenelor legate de emigrația infantilă în continuă creștere, dar toate aceste studii urmăresc problema integrării culturale și lingvistice a nou-sosiților, preocupându-se prea mult de promovarea unei politici de ameliorare a procesului de integrare a emigraților prin intermediul însușirii eficiente a limbii și a culturii italiene, cheie a socializării și a accesului la învățământul public, în detrimentul limbii și culturii originare, anihilând diversitatea ca fenomen și produs al culturii universale. În mod evident, integrarea acestor copii nu este un fenomen natural și spontan care se realizează de la sine, iar succesul lor depinde de o monitorizare atentă atât din partea părinților, cât și din partea instituțiilor abilitate, cu atât mai mult cu cât vârsta imersiunii copilului în noul mediu lingvistic și cultural este definitorie pentru eficiența procesului de adaptare și integrare (cu excepția unor cazuri izolate de marginalizare).

Lingviștii din toată lumea bat alarma: limba și cultura maternă a emigranților este în pericol! Dacă prima generație păstrează limba și cultura originară, generația a doua se desprinde în mod ireversibil de rădăcini, riscând să fie asimilată completamente de cultura poporului adoptiv. La prima vedere pare a fi acesta rezultatul scontat, căci până nu demult *asimilarea* era considerată sinonim al *integrării*. Începând cu anii ’60 în SUA, unde fenomenul migrației era deja un fapt istoric, specialiștii în pedagogie interculturală reelaborează această teorie. Bilingvismul infantil nu mai este văzut astăzi drept un fenomen periculos și dăunator pentru dezvoltarea psihofizică și intelectuală a copilului[7], iar integrarea nu mai coincide cu un proces de abandonare a propriei identități culturale, ci de edificare a unei noi identități prin armonizarea culturii originare și a celei de destinație.

Obiectivul ce ni-l propunem este analiza bilingvismului și a biculturalismului ca fenomen expus riscului de a deveni monolingvism și monoculturalism. Viziunea noastră asupra fenomenului este în perfectă consonanță cu principiile de bază ale politicii lingvistice europene: „Uniunea Europeană este fondată pe unitatea diversității: diversitate de culturi, obiceiuri, tradiții, credințe și limbi. Pe lângă cele 20 de limbi oficiale există peste 60 de limbi autohtone și zeci de limbi ne-autohtone vorbite de comunitățile de emigrați. Anume această diversitate face ca Europa să fie ceea ce este: nu un «melting pot» în care diversitățile se topesc, ci o casă comună în care diversitatea este celebrată, iar numeroasele limbi materne sunt o sursă de bogăție și constituie o punte spre o solidaritate și o înțelegere reciprocă majoră.” (Dell’Ascenza, 2005)[8]. Această prerogativă a politicii europene se traduce într-o serie de

BDD-A20730 © 2012 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:19 UTC)

documente[9], proiecte și finanțări care promovează achiziția plurilingvistică începând cu cea mai fragedă vârstă.

Intenția acestui ciclu de articole este explorarea fenomenului bilingvismului infantil la fiii concetățenilor noștri emigrați în Italia, acordând o atenție deosebită problemelor legate de moștenirea și transmiterea limbii române. Atitudinea cercetării nu este exclusiv de natură sociolingvistică, ci și antropologică, întrucât micuții emigrați nu „sunt suspendați" numai între două limbi, dar și între două culturi pe care acestea le vehiculează. Așadar, obiectul cercetării noastre este copilul bilingv și familia sa, căci anume în sânul familiei copilul învață să vorbească și să socializeze. Dacă în cazul copiilor monolingvi autohtoni misiunea transmiterii limbii italiene revine familiei și școlii, în cazul copiilor emigrați transmiterea limbii române este o misiune exclusivă a familiei. O educație bilingvă eficientă e posibilă doar grație perseverenței părinților, chiar dacă această cale este lungă și insidioasă.

Articolele care urmează își propun obiective de natură empirică, cognitivă și investigațională, reflectând bilingvismul român / italian cu o deosebită atenție pentru:

- modalitățile achiziționării bilingve;
- atitudinea copilului față de propriul său bilingvism;
- strategiile educației lingvistice și culturale în familie;
- repertoriul și uzualitățile lingvistice ale familiei în care crește copilul bilingv, obiect al cercetării;
- impactul societății asupra conservării limbii originare;
- dezvoltarea cognitivă a bilingvului și construirea personalității multiculturale;
- contribuția școlii, a centrelor didactice și a cursurilor specializate în promovarea limbii și a culturii.

Primele articole din acest ciclu vor avea un caracter propedeutic, dictat de faptul că bilingvismul poate fi studiat sub diverse aspecte științifice: lingvistic, sociolingvistic, psihologic, psiholingvistic, neurolingvistic, antropologic etc. Există diverse teorii și teze ale bilingvismului, care deseori urmăresc linii de gândire diferite sau chiar contradictorii. Va urma o trecere în revistă a celor mai importante teorii, specificând la care dintre ele face apel punctul nostru de vedere. Vor fi elucidate diverse aspecte ale bilingvismului infantil: psihologic, neurologic, biologic și vor fi aduse în discuție principalele noțiuni indispensabile cunoașterii acestui fenomen.

Vom continua cu o serie de articole dedicate nemijlocit cercetării noastre lingvistice de teren: colectarea datelor, analiza și concluziile studiului. Vom analiza diverse tipuri de familii în care cresc micii bilingvi: românofone și

BDD-A20730 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:19 UTC)

mixte (italofon+românofon) și strategiile lor educaționale în materie de transmitere a limbii și a culturii românești.

Vom cerceta cu deosebit interes strategiile comunicative și fenomenele lingvistice proprii comunicării bilingve: interferența[10] (calcul, împrumutul) și alternanța de cod[11] (code switching și code mixing) atât la copii (în cazul lor însușirea limbajului este încă în plină fază evolutivă, fie că e vorba de L1 / L2 sau de LA / LB[12]), cât și la adulți. În încheiere vom reflecta asupra raportului limbă – cultură și dificultățile construirii unei personalități bilingve și biculturale.

Evident, intenția noastră nu este de a elabora o rețetă prefectă de educație bilingvă. Fiecare caz este unic și irepetabil și nu există o soluție universală. Ne interesează mai curând să efectuăm o radiografie a limbii române în exil și să oferim o anamneză a stării de sănătate și vitalitate a acesteia dincolo de hotarele Patriei-mamă. Finalitatea lucrării ține de o dezvoltare de natură practică: elaborarea de itinerarii formative atât pentru părinți, cât și pentru operatorii învățământului și educației, identificarea de noi strategii care ar putea fi implementate în serviciile educative și monitorizarea din partea instituțiilor, care ar trebui să dirijeze și să faciliteze misiunea unui părinte-educator emigrat. Speranța noastră majoră este sensibilizarea instituțiilor atât italiene, cât și române care fac prea puțin pentru a garanta supraviețuirea limbii române, dar și a altor limbi minoritare din spațiul italian care contribuie cu certitudine la ecologia culturală universală.

Note

[1] Vezi: Abdelilah-Bauer, B. (2006), Baker, C. and Prys Jones, S. (1998), Čirševa, G. N. (2000), Deprez, C. (1994), Francescato, G. (1981), Moretti, B., Antonini, F. (2000), Romaine, S. (1995), Titone, R. (1979) etc.

[2] *Idem*.

[3] În cea de-a cincizecea zi de la Învierea lui Cristos Duhul Sfânt a pogorât peste Sfinții Apostoli în Ierusalim, sub chipul unor limbi de foc. Duhul Sfânt a umplut de darurile sale pe Apostoli, pentru început aceștia căpătând marea putere de a grăi în limbi străine, necunoscute de ei până atunci. Spre mirarea multor oameni aflați în Ierusalim, cei doisprezece au început să facă cunoscută învățătura Mântuitorului către neamuri, în diferite limbi, deși acești ucenici erau știuți de mulți dintre cei prezenți ca fiind evrei simpli, în niciun caz preocupați de învățarea limbilor străine. *Faptele Apostolilor* (cap. 2).

[4] Vezi: Berutto, G. (2006).

[5] *Idem*.

BDD-A20730 © 2012 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:19 UTC)

[6] A se vedea diverse teorii ale achiziționării / învățării lingvistice în: Chomsky, N. (1975), Daloiso, M. (2009), Fabbro, F. (2004), Krashen, S. (1981), Slobin (1975), Perruchet, P., Peerman, R. (2005) ș.a.

[7] Titone R. (1979: 95-119) face o trecere în revistă a celor care au contribuit la revizuirea pericolului bilingvismului: Darcy (1963), Lambert (1962), Panfield și Roberts (1959), Leopold etc.

[8] Traducerea ne aparține.

[9] Rezoluția din 1997, Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (prima ediție 1996-1997, revazută în 2001), Lifelong Programme (2009) etc. Pentru aprofundare: http://europa.eu/education/

[10] Vezi: Gusmani, R. (1989), Lüdi, G. (online), Romaine, S. (1989) Weinreich, U. (1974) etc.

[11] Vezi: Berutto, G. (1995), Gumperz, J., Hymes, D. (1986), Mabrour, A. (2007), Mayes-Scotton, C. (1993), Poplack, S., Sankoff, D. (1988), Saina, S. T. (2000), Weinreich, U. (1974) etc.

[12] L1/L2 sunt siglele utilizate pentru a desemna limba maternă și limba străină; LA/LB sunt siglele pentru două limbi materne în cazul bilingvismului precoce simultan.

Bibliografie

1. Abdelilah-Bauer, B., *Il bambino bilingue. Crescere parlando più di una lingua*, Milano: Raffaello Cortina Editore, 2006.

2. Appel, R., Muysken, P., *Language contact and bilingualism*, London: Edward Arnold, 1987.

3. Baker, C. and Prys Jones, S., *Enciclopedia of Bilingualism and Bilingual Education,* Clevedon, Avon: Multilingual Matters, 1998.

4. Balboni, P. E., *Fare educazione linguistica*, Torino, Utet, 2008.

5. Berruto, G., *Fondamenti di sociolinguistica,* Bari: Laterza, 2006.

6. Bettoni, C., *Usare un'altra lingua*, Roma-Bari, Editori Laterza, 2006.

7. Biazzi, M., „Lingue e movimenti migratori nell'Unione Europea: 30 anni di politica linguistica per i migranti", în *Indagini sociolinguistiche nella scuola e nella società italiana în evoluzione*, Vedovelli, M. (a cura di) Milano: Franco Angeli, 1999, 203-223.

BDD-A20730 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:19 UTC)

8. Čirševa, G.N., *Vvedenie v ontobilingvologiju*, Čerepovec: ČGU, 2000.
9. Čirševa, G.N., *Osnovy ontobilingvologii: russo-anglijskij material*, Sankt Peterburg: SPGU, 2001.
10. Chomsky, N., *Riflessioni sul linguaggio*, Enaudi, Torino (trad. di *Reflections on Language*, Pantheon, New York, 1975), 1981.
11. Crystal, D., *La rivoluzione delle lingue*, Bologna: Mulino, 2005.
12. Daloiso, M., *I fondamenti neuropsicologici dell'educazione linguistica*, Venezia: Libreria Editrice Cafoscarina, 2009.
13. Dell' Ascenza, C., *Comunicazione della Commissione al Consiglio, al Parlamento Europeo, al Comitato Economico e Sociale, al Comitato delle Regioni*, 22 novembre 2005 http://europa.eu/language/servlets/Doc?id=1035, 2005.
14. Deprez, C., *Les enfants bilingues: langue set familles*, Paris: Saint-Cloud, Crédi, 1994.
15. Francescato, G., *Il bilingue isolato. Studi sul bilinguismo infantile*, Bergamo: Minerva Italica, 1981.
16. Fabbro, F., *Neuro pedagogia delle lingue,* Roma: Astrolabio, 2004.
17. Genovese, A., *Per una pedagogia interculturale. Dagli stereotipi dei pregiudizi all'impiego dell'incontro*, Bologna: Bonomia Università Press, 2003.
18. Grosjean, F., „A psycholinguistic approach to code-switching: the recognition of guest words by bilinguals", *One speaker, two languages*, ed. L. Milroy and P. Muysken, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
19. Gusmani, R., *Saggi sull'interferenza linguistica*, Firenze: casa editrice Le Lettere, 1986.
20. Gumperz, J., Hymes, D., *Directions în Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*, Oxford; New York: Black well, 1986.
21. Krashen, S., *Second language acuisition and second language learning*, Oxford: Pergamon press, 1981.
22. Lüdi, G., „L'enfant bilingvue: chance ou surcharge?", Anexe 8, *Sprachenkonzept Schweiz*, http://sprachenkonzept.franz.unibas.ch/Anexe_8.html.
23. Mabrour, A. *„L'alternance codique arabe/français: emplois et fonctions", Constellations francophones*, 2, (2007), http://publifarum.farum.it/ezine_printarticle.php?id=67.
24. Minuz, F., *Italiano L2 e alfabetizzazione în età adulta*, Roma, Carocci editore, 2005.

BDD-A20730 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:19 UTC)

25. Moretti, B., Antonini, F., *Famiglie bilingui*, Osservatorio linguistico della Svizzera italiana, 2000.
26. Muysken, P., *Bilingual speech: a typology of code mixing*, Cambridge, University Press, 2000.
27. Myers-Scotton, C., *Duelling Languages. Grammatical structure în Codeswitching*, Oxford: Clarendon Press, 1993.
28. Perotto, M., *Lingua e nazionalità nelle repubbliche postsovietiche*, Santarcangelo: Fara editore, 1996.
29. Perotto, M., *Lingua e identità dell'immigrazione russofona în Italia*, Napoli: Liguori editore, 2009.
30. Perruchet, P., Peerman, R., „Aprandre sa langue maternnelle, une quesion de statistique?", *Pour la science,* nr. 327, gennaio 2005, http://upmf-grenoble.fr.
31. Poplack, S., Sankoff D. (1988), „Code-Switching", *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of language and Society*, ed. by U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, II vol. Walter de GruyterBerlin New York, 1174-1180.
32. Romaine, S., „Pidgins, creoles, immigrant, and dying languages", *Investigating obsolescence. Studies în language contraction and death*, ed. by N. Dorian, Cambridge: Cambridge University Press, 369-383, 1989.
33. Romaine, S., *Bilingualism*. Second Edition, Oxford, Cambridge: Blackwell, 1995.
34. Saina, S.T., „Dvujazyčie i mnogojazyčie v semejnoj žizni", *Rečevoe obščenie v uslovijach jazykovoj neodnorodnosti*, Moskva, U.R.S.S., 60-75, 2000.
35. Slobin, D.F., *Psicolinguistica*, Firenze: La Nuova Italia, 1975.
36. Titone, R., *Bilinguismo precoce e educazione bilingue*, Roma: Armando, 1979.
37. Titone, R. (a cura di), *La personalità bilingue. Caratteristiche psicodinamiche*, Milano: Bompiani, 1996.
38. Vedovelli, M., *Guida all'italiano per stranieri. Dal Quadro comune europeo per le lingue alla Sfida salutare*, Roma, Carocci editore, 2011.
39. Weinreich, U., *Lingue in contatto*, Torino: Boringhieri (traduzione della prima edizione del 1953), seconda edizione (2008) con premessa di Orioles, V. e Introduzione di Cardona, R., Novara: De Agostini scuola SpA, 1974/2008.

BDD-A20730 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:19 UTC)